

Отримана 25.05.2024

Прорецензована: 30.05.2024

Прийнята до друку: 10.06.2024

Електронна адреса: suliatytska.tetyana@kpnpu.edu.ua,

marianna.plakhtiy@kpnpu.edu.ua

DOI: 10.25264/2312-7112-2024-26-61-65

Сулятицька Т., Плахтій М. Ідея природовідповідності в педагогічній системі Григорія Сковороди. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, 2024. № 26. С. 61–65.

УДК: 1(477)Сковорода:37

Тетяна Сулятицька, Маріанна Плахтій

ІДЕЯ ПРИРОДОВІДПОВІДНОСТІ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СИСТЕМІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

У статті здійснено аналіз вчення Григорія Савича Сковороди та його поглядів на процеси виховання та навчання, досліджено методи виховання підростаючого покоління. З'ясовано основну мету просвітництва Г. Сковороди, що полягає у «навчанні людей науки щасливого буття». У статті досліджено особливості педагогічних ідей Григорія Сковороди. Він наголошував на тому, що навчання повинно здійснюватися через природне виховання. Сковорода вважав, що природа є найкращим вихователем. Єдиною умовою, за його словами, було не перешкоджати природі проявлятися. Завдяки природному вихованню діти вивчають рідну мову, яка з народження впливає на їхнє мислення, розвиток та мовлення. Нещастя в суспільстві він пояснював як наслідок поганого виховання. На думку українського мислителя, позбутися суспільного зла можна через виховання, що реалізує принцип природовідповідності, тобто сприяння розвитку природних нахилів і здібностей кожної дитини. Висуваючи ідею «спорідненості», тобто природовідповідності виховання, Григорій Сковорода зазначав, що природні здібності у різних людей різняться, але кожен має можливість, спираючись на ці здібності, досягти успіху в різних сферах. У своїх творах Сковорода завжди підкреслював важливість раннього пізнання природи дитини та відповідного визначення виховних заходів згідно з її природними обдаруваннями. Він був одним із перших в українській педагогіці, хто звернув увагу на особистість вчителя. За його переконанням, вчитель повинен насамперед дбати про розвиток і розкриття природних нахилів і можливостей дитини у процесі навчання. Педагогічні думки Григорія Сковороди знайшли своє відображення у байках, листах, притчах, віршах, музичних творах та діалогах. Свою концепцію український мислитель вибудовував на основі власного народного педагогічного досвіду, а ідеями народної педагогіки пройнята вся його спадщина.

Ключові слова: Г. Сковорода, виховання, педагогічні принципи, трудова діяльність, щастя, «сродність», вихователь, учень.

Tetyana Suliatytska, Marianna Plakhtiy

THE IDEA OF NATURAL CORRESPONDENCE IN THE PEDAGOGICAL SYSTEM OF HRYHORII SKOVORODA

The article analyses the doctrine of Hryhorii Skovoroda and his views on the processes of education and training, examines the methods of education of the younger generation, and identifies the main goal of Skovoroda's enlightenment, which is to teach people the science of happy being. Based on general scientific methods of analysis and synthesis of information, the article investigates the peculiarities of Skovoroda's pedagogical conditions, which consist in the fact that one should learn through natural education. This was the first pedagogical idea in Ukraine put forward by Hryhorii Skovoroda, who argued that nature is the best teacher who needs only one thing: that nature should not be interfered with because nature is the way to learn the mother tongue, which influences children's thinking, development and speech from birth. He interpreted the unhappiness in society as a consequence of a bad upbringing. Therefore, according to the national thinker, it is possible to get rid of social evil through education, the essence of which is the implementation of the principle of natural correspondence, that is, the promotion of the development of natural inclinations and abilities of each child. Putting forward the idea of 'kinship', i.e., the natural correspondence of education, H. Skovoroda noted that the natural inclinations of different people are not the same. Still, everyone has the opportunity to develop successful activities in various fields. In his writings, Skovoroda always emphasised the need for early knowledge of the child's nature and, according to his or her natural gifts, the definition of education. The national thinker was one of the first in Ukrainian pedagogy to address the personality of the teacher; who, according to Skovoroda, should first of all care for and contribute to the formation and disclosure of the child's capabilities and natural inclinations in the learning process. Skovoroda's pedagogical views can be traced through the prism of folk pedagogy. Hryhorii Skovoroda's pedagogical thoughts are reflected in fables, letters, parables, poems, musical compositions, and dialogues. The national thinker built his concept based on his own folk pedagogical experience, and the ideas of folk pedagogy permeated his entire heritage.

Keywords: H. Skovoroda, labor activity, education, pedagogical principles, happiness, 'affinity', teacher, student.

Виховання – це процес формування та розвитку особистості, що потребує щонайменше двох учасників виховного процесу, процес духовного збагачення особистості, результатом якого є певні зміни у структурі особистості (Ю. Бабанський, Н. Кузьміна, Ф. Корольов, М. Болдирев, Г. Костюк). В. Сухомлинський вважав, що духовне збагачення та оновлення як вихователів так і вихованців, відбувається в процесі виховання. У творчості М. Томанчука, С. Шабанова, Г. Легенського підкреслюється діяльнісний характер підходу в процесі виховання.

Серед відомих діячів минулого, що збагачували вітчизняну педагогічну науку, філософію та духовну культуру, вагоме місце належить Григорію Савовичу Сковороді (1722-1794), діяльність якого відбувалась в період, коли освіта в Україні була в стані занепаду.

Г. Сковорода, будучи мандрівним філософом та вчителем, ходив від одного села до іншого і власними бесідами намагався просвітити народ та піднести його національну самосвідомість. Він обстоював природну, рідну мову, українські пісні та музику, а найголовніше – свій народ.

Головну мету свого просвітництва Г. Сковорода вбачав у вихованні й «навчанні людей науки щасливого буття», а незгоди та нещастя в суспільстві тлумачив як наслідок поганого виховання. Вважав, що позбутися суспільного зла можна за допомогою виховання. Як зазначають дослідники, джерелами його педагогічних пошуків були традиції народної педагогіки, народна мудрість, погляди на освіту прогресивних філософів Європи [3, с. 46; 1, с. 357-370].

У своїх творах український мислитель-педагог висуває ідею «спорідненості», тобто природо-відповідності виховання, де ясно відмічає, що природні задатки у різних людей неоднакові, однак кожен, на його думку, спираючись на них, має можливість розгорнути успішну діяльність в різних галузях. Як зауважував Г. Сковорода, кожній людській істоті властиві природні потенціальні сили – нахили, задатки, здібності до того чи іншого виду праці. Істинним джерелом загального щастя і добра є, як доводив філософ, відповідна до природних даних кожної людини суспільно корисна діяльність, у якій досягається і висока трудова майстерність, і справжнє внутрішнє задоволення, спокій, радість та насолода. Тому, вважав мислитель, характер і напрямок виховання повинні визначатись природою людини. Завдання ж вчителів – сприяти розкриттю та розвитку природних здібностей кожної дитини, які більш чи менш виразно виявляються вже у ранньому віці дітей, у їхніх іграх та забавах, а потім – у навчанні й праці.

У своїй байці «Собака та кобила» [6, с. 59-62] український мислитель висловлює думку про природу, що має вплив на людину і без урахування цього людина не буде мати успіху в житті, адже без природи – як на манівцях: чим далі йдеш, тим більше заплутуєшся [11, с. 9-112]. Під природою людини український філософ розумів обдарування, схильність. Батьки та вчителі мають добре знати надані природою особливості дитини і прагнути до їх всебічного розвитку у процесі навчання. Саме через самовдосконалення та боротьбу внутрішньої природи з потворними соціальними цінностями та брутальними пристрастями, Г. Сковорода передбачав розвиток природних здібностей.

Ідея природо-відповідного виховання людини пронизує більшість творів Григорія Сковороди. У притчах, байках, філософських працях він зосереджує увагу на якостях людини, таких як справедливість, працьовитість, добротність, гідність, сердечність, людяність, працьовитість тощо. Філософ-просвітитель наголошував, що від народження усі люди ними обдаровані, та нажалі, не всі можуть пізнати шляхом звернення до свого внутрішнього Я. Дуже часто людина піддається впливу негативних рис: неробства, пихатості, жорстокості, самодурства, егоїзму та інших. Про це Сковорода пише в багатьох своїх байках, наприклад, «Орел і Черепаха», «Бджола і Шершень», притчі «Вдячний Еродій», «Вбогий жайворонок» та інші [11, с. 109].

Г. Сковорода наголошує на тому, що природу дитини потрібно пізнавати з раннього віку і відповідно до її природних обдарувань, формувати процес виховання.

Подібно до інших представників Просвітництва XVIII ст., Григорій Сковорода звертав особливу увагу на проблеми людського щастя, а усвідомлення сенсу життя людини, на думку мислителя, – у самопізнання, щастя – у праці, що відповідає її природним нахилам. Мислитель був переконаним противником індивідуалістичних концепцій щастя, відстоюючи ідеал всезагального земного щастя людей на основі спорідненої праці, поєднанні інтересів особистості із суспільними інтересами: «Щаслив, хто сопряг сродную себе частную должность с общею, сия есть истинная жизнь» [4, с. 128]. Гармонії суспільних та особистих інтересів людина може досягти лише в процесі самопізнання, у з'ясуванні власних задатків і нахилів, пошуку «спорідненої праці» [4, с. 132].

У педагогіці Г. Сковороди ми знаходимо ідею народності виховання, себто принцип, за яким освіта має служити простому народові. Розмірковуючи про образ народного вчителя, педагог-гуманіст Г. Сковорода відстоює народну школу, де вихованці здобуватимуть знання корисні для життя в майбутньому. У своїй притчі «Вдячний Еродій» [8] засуджує ту систему виховання, в якій вихованцям замість всебічного розвитку людини, нав'язують молодим людям манери та плазування перед усім іноземним, що породжує егоїзм дітей, призводить до духовного зубожіння та втрати любові й поваги до Батьківщини [2, с. 127]. На думку Г. Сковороди, процес навчання має бути послідовним та поступовим.

Український мислитель був одним із тих, хто звернувся передусім до особистості вчителя. Вчитель, згідно з Г. Сковородою, насамперед повинен дбати та повсякчас сприяти формуванню й розкриттю можливостей дитини та її природних нахилів у процесі навчання та виховання. Велику увагу у даному процесі він приділяв взаємоповазі та дружнім стосункам між учнем і вчителем. Г. Сковорода наголошував, що вчитель нерозривно має бути пов'язаний з народом. Учителя, він порівнював із дбайливим садівником, що веде дитину наміченим шляхом, втручаючись у природній хід розвитку виховання. Та, щоб бути провідником для вихованця, педагог повинен сам мати «спорідненість» до місії наставника молоді. Мислитель ставив до вчителя наступні вимоги: відданість своєму народу, глибокі знання, гуманність, повагу, мистецтво переконливо володіти словом, безкорисливість, терплячість та ін.

Варто наголосити, що Г. Сковорода у свій час, також був чудовим вчителем, прекрасним майстром бесід на різні моральні теми. Викладаючи в Харківському та Переяславському колегіумах, в листах до друзів та учнів, у бесідах з селянами, український просвітитель демонстрував високі зразки вдумливого, дієвого та логічного переконання.

Спираючись на народне розуміння праці, мислитель наполягав на необхідності підготовки вихованців до «спорідненої» трудової діяльності. Вихваляючи та звеличуючи трудову діяльність, Григорій Сковорода закликав виховувати у молоді дієву любов до вільної, спорідненої праці (як фізичної, так і розумової), вважаючи її найвищою цінністю людського життя. Він наголошував на необхідності виховувати зневажливе ставлення до неробства, ледарства та паразитизму. Сковорода радив готувати дітей до вибору майбутнього фаху на основі їхніх природних нахилів, трудових уподобань та успіхів у різних галузях. Він підкреслював виховну роль подолання труднощів, пов'язаних з працею, та доводив необхідність практичного й теоретичного вивчення учнями ремесел та землеробства. Також він наполягав, щоб батьки насамперед дбали про виховання дітей у праці.

Обов'язок вчителів, на думку Г. Сковороди, виховувати та формувати (за допомогою знань, слова, спрямування поведінки, спорідненої праці) моральні риси. Зокрема, особливу увагу слід приділяти формуванню вдячності добрим людям, чесності, працьовитості, поєднання власних інтересів з громадськими, чуйності до людей, безкорисливості, правдивості, порядності, мужності, почуття власної гідності, бадьорості духу, самовладання, оптимістичного світовідчуття, життєрадісності, непримиренного ставлення до шкідливих і ганебних спокус «життєвського моря» (як, наприклад, гонитви за чинами, до підлості, лицемірства, розбещеності, самодурства, пияцтва тощо).

Філософ надавав великого значення естетичному вихованню, яке полягало в збагаченні внутрішньої духовної краси через споріднену творчу працю, розвиток естетичних почуттів і мистецьких здібностей дітей, формування в них правильного розуміння й сприйняття творів образотворчого мистецтва, музики, пісень і художнього слова. Він також підкреслював важливість використання краси природи й мистецтва як засобів формування високих морально-естетичних ідеалів.

На його переконання, краще бути талановитим бондарем, ніж безталанним письменником. Мислитель наголошував, що саме в трудовій діяльності може бути реалізовано моральне самовдосконалення особистості, також просвітитель Г. Сковорода стверджував, що не лише здібностями людини зумовлюється її успіх, а й такими якостями, як доброчесність, вміння володіти собою, справедливість, терплячість, доброзичливість, милосердя, гуманність та особливо, працьовитість і скромність. Згідно зі Г. Сковородою, викорінення поганих звичок та добрі настанови є запорукою успішного виховання дітей. В даному процесі він рекомендує роз'яснення, бесіди, поради як методи виховання.

Проблеми виховання особистості розкриваються мислителем у праці «Вдячний Еродій», збірці «Сад Божественних пісень», вірші «Убогий жайворонок», байках та численних листах. Великою заслугою Г. Сковороди є обґрунтування ним принципів народності, природовідповідності та гуманізму у вихованні. Принцип гуманізму український філософ розкривав як розуміння вчителем прагнень,

думок і переживань дитини. Даний принцип можна реалізувати лише за умови, коли вчитель виявляє повагу та високу чуйність до учня. Принцип народності в педагогіці вперше було обґрунтовано Я. Каменським утім, Г. Сковорода ширше трактує поняття «народності». На думку філософа, вона зумовлюється всім укладом життя, мовою, культурою, історичними умовами, тобто ментальністю народу. Позицію педагога-гуманіста стосовно виховання можна простежити в його словах: «Без природи як без шляху: чим далі рухаєшся, тим більше блудиш. Природа є вічне джерело бажання. Воля є дужча за всяку неволю. Вона спонукає до всякого досвіду. Досвід є батько мистецтву, знанню і звичці. Звідси народилися всі звички, і хитрощі, і книги. Це головна і єдина вчителька вірно навчати птаха літати, а рибу – плавати» [5, с. 475-477]. У процесі передання досвіду одних поколінь іншим забезпечується народознавчий підхід до системи виховання, який ґрунтується на глибокому та всебічному виявленні всього культурно-історичного розвитку та досвіду як рідного так і інших народів, адже саме народність є тією могутньою силою, що рухає та формує процес виховання. Національне виховання – це обов'язок перед народом.

Звертаючись до рідного слова та народної творчості, які мислитель вважав одним із засобів виховання, Г. Сковорода засуджує механічне засвоєння іноземних педагогічних теорій та зауважує, що люди простого можуть самостійно реалізовувати себе у педагогічній діяльності. Мислитель був переконаний, що освіта має бути у вільному доступі для всього народу.

Головним для вчителя, за Г. Сковородою є пізнання та самовдосконалення природних здібностей людини. На переконання мислителя, процес виховання не відбувається стихійно, сам собою. Роль вчителя – навчити інших мудрості життя, та і сам вчитель повинен наполегливо навчатися, щоб сформувати необхідний моральний авторитет вчителя, поєднуючи слово і дію.

Першорядну роль у вихованні та навчанні підростаючого покоління відіграє вчитель, призначення якого – служити народові, жити і працювати для народу. Справа вчителя, писав Г. Сковорода, велична і благородна, на його думку, справжньому вчителю мають бути притаманні такі якості: нерозривний зв'язок з народом, справедливість, боротьба за істину, широка освіченість, безперервне духовне зростання та самовдосконалення, природна схильність і любов до педагогічної діяльності, терпимість, наполегливість, єдність слова і діла, взірцевість у поведінці та праці, знання своїх вихованців, «сродності» кожного з них, дбайливе виявлення та постійний розвиток природних нахилів та задатків, людяність, чуйне та сердечне ставлення до дітей, щира любов до них. Саме такі риси були притаманні і самому Г. Сковороді як педагогу.

У своїх притчах, байках та листах мислитель оголошував війну нещастю, виступав з критикою школи, яка не має на меті виховувати справжньої особистості, а лише прищеплює певні знання та манери світської поведінки.

На переконання Г. Сковороди учні краще сприймають інформацію на свіжому повітрі, в музеях, коли мають змогу споглядати все, про що йдеться, на власні очі. Найбільшим внеском вітчизняного педагога-гуманіста у педагогічну сферу можна вважати його теорію морального виховання, а не лише розумового розвитку дитини. Виховання повинно здійснюватися через працю, яку він вважав основою життя, сенсом життя кожної людини.

Педагог-гуманіст підкреслює, що розумовий розвиток людини необхідний для пізнання самого себе і навколишнього світу для того, щоб дійти до істини, а джерелом усіх знань є практика, досвід, саме життя. Мислитель наполягав на обов'язковості залучення всіх дітей до навчання, незалежно від їх соціального стану. Окрім вивчення різних мов, вчений відстоював потребу у таких навчальних принципів, як зв'язок процесів навчання з практикою, де обов'язково беруться до уваги інтереси та вподобання кожної дитини.

Педагогічні погляди Г. Сковороди простежуються крізь призму народної педагогічної науки. Уся творчість просвітника просякнута народним виховним досвідом й практикою народного виховання, які у подальшому займали важливе місце у педагогічній системі Григорія Сковороди, серед яких «Убогий жайворонок» [9, с. 119-134], «Вдячний Еродій» [9, с. 99-118], «Кольцо» [10, с. 357-410], «Байки Харківські» [7].

Розробляючи освітні концепції Г. Сковорода послуговувався власним педагогічним досвідом та філософськими знаннями. Так, у листі до свого друга, М. Ковалинського, він писав: «Немає години, не придатної для занять корисними науками, і хто постійно вивчає предмети, корисні як у цьому, так і майбутньому житті, тому навчання – не труд, а вітха. Хто думає про науку, той любить її, а хто її

любить, той ніколи не перестає учитись, хоча б ззовні він і здавався бездіяльним.... Тому, коли не любиш всією душею корисних наук, то вашій труд буде марним» [9, с. 220-221].

Г. Сковорода виявив глибокий інтерес до питань освіти, навчання та виховання. Це було пов'язано не тільки з тим, що педагогічна діяльність була для просвітителя улюбленим професійним заняттям, адже після навчання в Києво-Могилянській академії за подорожей за кордон (Словаччина, Угорщина, Австрія) він викладав у Переяславському колегіумі (1753-1754), був домашнім вихователем (1754-1759), потім працював у Харківському колегіумі (1759-1769 – з перервами), нарешті протягом 25 років, аж до кінця життя був мандрівним мудрецем-вчителем трудового люду. Філософ розглядав виховання та освіту як один із визначальних шляхів до подолання соціального зла та здійснення свого гуманістичного суспільного ідеалу.

Просвітитель гостро критикував панівні у XVIII ст. «модну», церковно-схоластичну та феодально-аристократичну систему виховання, викривав їхню антинародну суть, відірваність від потреб і життя простих людей, підпорядкованість освіти меті підготовки паразитів, кар'єристів, нероб та здирників. Тогочасне виховання він називав «мечем бешенства», «орудієм злоби», «ідолопоклонством». З презирством та огидою писав про попівське авторитарно-схоластичне навчання, яке спотворювало і придушувало людський розум мертвою релігійною догматикою. Висміював виховання в привілейованих, панських сім'ях, що здійснюється виписаними з-за кордону вчителями-гувернерами, які на думку Сковороди, лише калічили природу, душі та серце дітей і перекривали тим самим молодому поколінню шлях до справжнього людського щастя.

Отже, Григорій Савич Сковорода плідно працював над збагаченням і продовженням найкращих традицій вітчизняної педагогічної науки. Його педагогічними ідеями послуговувалися І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко, також вони мали чималий вплив на освітню діяльність Кирило-Мефодіївського товариства та формування поглядів Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського та ін. Провідна педагогічна ідея мислителя – трудове виховання за принципом «сродності». Молодь у закладі освіти не лише здобуває знання, а й осмислює благодатну мету свого життя, зокрема – використовувати свої знання у «спорідненій» праці. Педагог має приділити максимум зусиль, щоб розкрити духовну природу учня – його здібності до певної діяльності і тим самим, сприяти саморозвитку, самопізнанню, моральному вдосконаленню. Тому, є всі підстави, стверджувати, що пройнята духом демократизму і гуманізму система педагогічних ідей Г. Сковороди мала глибоко прогресивне значення і вплинула розвиток педагогічної думки в Україні.

Література:

1. Багалій Д. І. *Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода*. Харків: Держвидав України, 1926. 397 с.
2. Лутфулін В. Погляди Г. Сковороди на моральне виховання в контексті цілісного розвитку особистості. *Педагогічні науки*. Науковий журнал. Полтава. 2014. № 60. С.126-132.
3. Поліщук Ф. *Григорій Сковорода: життя і творчість*. Київ: Дніпро, 1978, 260 с.
4. Сковорода Г.С. *Пізнай в собі людину*. Львів. Світ. 1995. 528 с.
5. Сковорода Г.С. *Сочинения. Серия: Классическая философская мысль*. Минск. Издательство: Современный литератор. 1999. 704 с.
6. Сковорода Григорій. *Байки харківські. Афоризми*. Харків. Прапор. 1972. 134 с.
7. Сковорода Григорій. *Байки Харківські*. Харків. Terra Incognita/ 2019. Т.2. 108 с.
8. Сковорода Григорій. *Повна академічна збірка творів*. Том III. Харків. 2023. 607 с.
9. Сковорода Григорій. *Повне зібрання творів: У 2-х т*. Київ. Вид-во «Наукова думка» 1973. Т. 2. С.119-134.
10. Сковорода Григорій. *Повне зібрання творів: У 2-х т*. Київ. Вид-во «Наукова думка» 1973. Т. 1. С.357-410.
11. Сковорода Григорій. *Твори: у 2. [2-е вид. виправ.]*. Київ. ТОВ «Видавництво «Обереги»», 2005. Т.1. С. 9-112.
12. Ушинський К. Д. *Твори в 6-ти томах*. Т. 3. Київ: Рад. шк., 1955. 523 с.